

You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Kontrasty eufemistyczno-dysfemistyczne w lingwistyce słowackiej i polskiej

Author: Sylwia Sojda

Citation style: Sojda Sylwia. (2012). Kontrasty eufemistyczno-dysfemistyczne w lingwistyce słowackiej i polskiej. W: B. Mitrenga (red.), "Opozycja - przeciwieństwo - kontrast w języku i w tekście" (S. 123-134). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Sylvia Sojda

Kontrasty eufemistyczno-dysfemistyczne w lingwistyce słowackiej i polskiej

Postrzeganie otaczającej rzeczywistości jest uzależnione od nastawienia użytkownika do jej elementów pozajęzykowych, które może być pozytywne lub negatywne, a wyrażone jest wartościowaniem dodatnim lub ujemnym. Wartościowaniu pozytywnemu służy wiele elementów językowych – leksemów nacechowanych pozytywnie, między innymi zdrobnienia, spieszczenia, eufemizmy. Negatywne postrzeganie rzeczywistości odzwierciedla się natomiast przez stosowanie leksemów z ujemnym nacechowaniem emocjonalnym, a środkami do wyrażenia takiego stanu są wulgaryzmy, zgrubienia czy dysfemizmy.

Problem wartościowania odzwierciedla się w głównej mierze w leksyce potocznej. Potoczność, rozumiana jako sposób pojmowania świata, dla którego charakterystyczne jest naturalne podejście do rzeczywistości, zdroworozsądkowość, przeciwstawianie się naukowości (DĄBROWSKA, 1992: 119), stanowi podstawową kategorię występowania i wykorzystywania leksemów nacechowanych.

Przedmiotem zainteresowania w niniejszym opracowaniu jest zagadnienie definiowania eufemizmów przeciwstawionych dysfemizmom w badaniach lingwistycznych w językach słowackim i polskim.

Eufemizmy, niejako z definicji, zawierają w sobie element oceny. Posługujemy się eufemizmem dlatego, że nazwę wprost uznajemy za nieodpowiednią (z różnych względów) w danym kontekście czy sytuacji. Mówiący sam ocenia, co w konkretnym akcie mowy musi (lub powinno) być zawołane. Posłużenie się mową nie wprost wartościuje dodatnio nadawcę i odbiorcę, jest przejawem szacunku dla uczuć i przekonań odbiorcy, wynikiem znajomości obowiązujących konwencji społecznych i obyczajowych (DĄBROWSKA, 2009: 119). Wartościowanie dodatnie osiągnięte jest w języku także przez wykorzystywanie kategorii honoryfikatywności, definiowanej jako pewien szczególny rodzaj znaczenia zawartego w treści wypowiedzi, a mianowicie jako informację o towarzysko-społecznej relacji między jej nadawcą a odbiorcą, relacji między nadawcą a słucha-

czem niebędącym bezpośrednim odbiorcą (adresatem wypowiedzi) oraz relacji między nadawcą a bohaterem wypowiedzi (HUSZCZA, 2006: 47). Wartościowanie dodatnie sprowadza się, z punktu widzenia honoryfikacyjności, do podwyższenia rangi odbiorcy, co w przypadku użycia form eufemistycznych obrazuje stosowanie w języku polskim tytułu wyższego w stosunku do osoby posiadającej niższy tytuł, np. *wicedyrektor* – *dyrektor*, *wicemarszałek* – *marszałek*. Dla języka słowackiego typowe jest natomiast używanie form adresatywnych odpowiadających rzeczywistym funkcjom: *prodekan*, *prorektor*. Eufemizacja służy również wyrażaniu pozytywnych cech osób, których nadawca komunikatu nie chce urazić, np. określenie *zachował się niezbyt mądrze* zamiast *zachował się głupio*.

Termin *eufemizm* (pol.), *eufemismus* (słc.) został zaczerpnięty z języka greckiego i oznacza wyraz ‘dobrze brzmiący’. Zagadnienie eufemizacji zostało dotychczas wyczerpująco opisane w lingwistyce polskiej, między innymi przez Annę Dąbrowską, która w szeregu publikacji dotyczących tej problematyki wypracowała własny aparat metodologiczny i opisała najważniejsze pola semantyczne występowania wyrażen eufemistycznych. W lingwistyce słowackiej brakuje kompleksowych opracowań tego zagadnienia. W ostatnich latach pojawiły się natomiast prace konfrontatywne polsko-słowackie autorstwa Marioli Szymczak-Rozlach, ujmujące omawiane kwestie na gruncie porównawczym języków blisko pokrewnych.

Na przeciwnym biegunie analizowanej problematyki znajduje się zjawisko dysfemizacji jako przykład negatywnego wartościowania rzeczywistości. Pojęcie *dysfemizm* (w literaturze przedmiotu występuje również określenie *kakofemizm*¹), wywodzące się z języka greckiego, oznaczające ‘coś obelżywego, sprośnego, plugawego’, nie było dotychczas przedmiotem szczegółowych badań lingwistycznych ani w języku polskim, ani w języku słowackim. Omawiane jest pobieżnie przy okazji badań nad eufemizmami.

Celem, jaki stawiam sobie w tym tekście, jest przedstawienie dwóch biegunów wartościowania i opisu rzeczywistości oraz wskazanie na istnienie kontrastu eufemistyczno-dysfemistycznego we współczesnej lingwistyce słowackiej i polskiej. Na początku niniejszego opracowania przytoczę najważniejsze definicje eufemizmu i kakofemizmu zaproponowane przez lingwistów polskich i słowackich, a następnie dokonam ich ogólnej charakterystyki komparatywnej w językach słowackim i polskim.

Zarówno eufemizmy, jak i dysfemizmy odzwierciedlają relacje, jakie występują między kulturą, społeczeństwem a językiem. Definiowanie tych zagadnień nie jest jednoznaczne, na co wskazują lingwiści, podkreślając, że obszar, który one obejmują, jest elastyczny i zmienia się w zależności od dziedziny, której dotyczą. Problematyka związana z eufemizmami i dys-

¹ Terminy te są w niniejszej pracy używane synonimicznie.

femizmami obecna jest także w lingwistyce amerykańskiej (ALLAN, BURRIDGE, 1991: 3), na której gruncie eufemizmy są definiowane jako wyrażenia, które starają się unikać obrażania, dysfemizmy natomiast jako ich przeciwieństwo.

Stosowanie wyrażen eufemistycznych i dysfemistycznych wiąże się z okazywaniem emocji, które odzwierciedlają stosunek osobnika do aktywizujących jego potrzeby przedmiotów i zjawisk otaczającego świata oraz zjawisk zachodzących w nim samym. Powstają w wyniku zaburzenia równowagi tego stosunku. Ze względu na relację osobnika do rzeczywistości mogą wystąpić cztery rodzaje emocji: zagrożenie, ograniczenie, pozabawienie, zaspokojenie (MICHALEWSKI, 2006: 77).

Eufemizmy charakteryzują, ogólnie rzecz ujmując, pozytywny stosunek nadawcy do odbiorcy komunikatu, jego pozytywne emocje. Dysfemizmy – przeciwnie – są wyrazem negatywnego nastawienia do adresata, mają na celu uwypuklenie negatywnych względem niego emocji. Relatywnie często określenia łagodzące, neutralizujące uczucia (eufemistyczne) pojawiają się w mediach, np. relacje słowackich mediów o sytuacji w Libii, w których interwencja wojsk NATO została określona jako *ochrana civilného obyvateľstva pred režimom plukovníka Kaddáfího*. Jak zauważa Kazimierz Michalewski, emocjonalnego neutralizowania komunikatu nie można sprowadzić do jego nienacechowania. Idzie bowiem nie o beznamietną relację, lecz o przedstawienie spraw spontanicznie bulwersujących, oburzających, wywołujących sprzeciw, gniew jako emocjonalnie obojętne (MICHALEWSKI, 2006: 81).

Jak zatem eufemizmy i dysfemizmy są prezentowane w polskich i słowackich opracowaniach normatywnych? W *Słowniku mitów i tradycji kultury* eufemizm jest definiowany jako „wyraz lub zwrot oględny, dyplomatyczny, delikatny, ostrożny, aluzyjny, użyty w celu zastąpienia wyrazu albo zwrotu drastycznego, dosadnego, nieprzyzwoitego albo ujmującego rzecz wprost, bez ogródek, nazbyt otwarcie” (KOPALIŃSKI, 1985: 264). W EJO² badany termin wyjaśniony jest jako „wyrazy lub związki frazeologiczne zastosowane w celu uniknięcia użycia takiego środka leksykalnego, który z przyczyn estetycznych, kultowych czy cenzuralnych uważany jest za nieprzyzwoity lub drastyczny” (EJO, 1993: 138). Z kolei w EWojP podano, że „eufemizm to zastępczy środek językowy używany w celu uniknięcia wyrazu, wyrażenia lub zwrotu zakazanego przez tabu językowe albo niewskazanego ze względów perswazyjnych (EWojP, 1978: 78). SJP pod redakcją Mieczysława Szymczaka zawiera następującą definicję omawianego terminu: „słowo lub zwrot użyte zastępczo w intencji złagodzenia wyrażen drastycznych, dosadnych lub nieprzyzwoitych” (SJP, 1978: 560). Anna Dąbrowska za eufemizmy uznaje takie sposoby wyrażania, których przy-

² Wykaz skrótów znajduje się na końcu artykułu.

czyny występowania są pozajęzykowe (psychologiczne, religijne, ideologiczne, społeczne), które są ominięciem, złagodzeniem lub zasłonięciem (zawołowaniem) nazwy wprost jakiegoś zjawiska oraz które wzbudzają pozytywne lub neutralne konotacje (DĄBROWSKA, 1992: 121). Przeprowadzone badania leksykalne skłoniły lingwistkę do wyciągnięcia wniosku, że nie zawsze eufemizm wyraża dodatnie wartościowanie leksemu nacechowanego ujemnie, lecz może również przedstawiać leksem nacechowany negatywnie jako neutralny lub leksem neutralny z nacechowaniem pozytywnym. Eufemistyczne opisywanie rzeczywistości może więc odbywać się na linii leksem nacechowany negatywnie – leksem nacechowany pozytywnie, leksem nacechowany negatywnie – leksem neutralny oraz leksem neutralny – leksem nacechowany pozytywnie. Definiując pojęcie eufemizmu, Anna Dąbrowska zauważa, że obejmuje ono wszystkie środki formalne (fonetyczne, morfologiczne, składniowe) i semantyczne, które mogą być użyte zastępczo w miejsce sformułowań oznaczających zjawiska, których nazwy wprost z jakichkolwiek względów (od tabu pierwotnego do współczesnego języka polityki) nie mogą być użyte (DĄBROWSKA, 1991b: 131; 1992: 121).

Definicje eufemizmu odnaleźć można również w literaturze słowackiej, w której określany jest jako „pomenovanie nepríjemného javu jemnejším výrazom, zjemnenie; zjemňujúce výrazy” (KSSJ, 2003: 155) oraz jako „zjemňujúce výrazy pre nepríjemné, drsné javy” (SSSJ, 2006: 913). VSCS nawiązuje do eufemii, jako do „lingvistického javu, pri ktorom sa určitými jazykovými prostriedkami dosahuje zmiernenie, zjemnenie vyjadrovania, vyjadrenia výrazu” (VSCS, 2003: 355). Z kolei w LS zdefiniowano eufemizm jako „slovo, ktoré nepríjemné albo spoločensky nevhodné javy vyjadruje zastreto, jemnejšie. Oproti nociónálnemu výrazu je nositeľom kladného vzťahu k pomenúvanému objektu. Eufemizmy sa vyskytujú vo verejných slávnostných štýloch vety, keď ide o jemné vyjadrenie drastickej skutočnosti” (LS, 2002: 52). Z przedstawionych definicji funkcjonujących w lingwistyce polskiej i słowackiej jasno wypływa wspólny wniosek, że eufemizm to nazwa, wyraz lub zjawisko będące zasłonięciem lub złagodzeniem nazwy wprost jakiegoś zjawiska, które może być dla odbiorcy nieprzyjemne. Ostatnia z przywołanych definicji dodatkowo wskazuje, że złagodzenie nieprzyjemnego czy też niemiłego zjawiska odbywa się za pomocą określonych środków językowych (SZYMCAK-ROZLACH, 2008: 57).

Stosowanie eufemizmów pełni w języku niewątpliwie funkcję stylistyczną, chociaż początkowo wiązało się z pojęciem *tabu*, rozumianym jako coś świętego, zakazanego, posiadającego tajemnicze właściwości i wzbudzającego strach. Pierwotnie *tabu* związane było z różnego rodzaju wierzeniami religijnymi, na przestrzeni wieków pojęcie to rozszerzyło się na określenie wszystkiego, co jest zabronione, o czym nie należy lub nie wypada mówić. *Tabu* językowe oznacza zakaz posługiwania się pewnymi

wyrazami lub wyrażeniami w danej społeczności językowej, jest wynikiem mistycznego identyfikowania wyrazu z nazywanym przedmiotem czy zjawiskiem (EJO, 1993: 591). Językoznawcze definicje tabu podkreślają konieczność omijania, a czasem unikania, objętego zakazem wyrazu bądź używania wyrażen zastępczych, tzw. zamiast – eufemizmów, aby nie wypowiadać się wprost, nie nazywać po imieniu zjawisk i rzeczy, które budzą powszechnie grozę i obrzydzenie (SZYM CZAK-ROZLACH, 2011: 108).

W opozycji do eufemizmów stawia się często wulgaryzmy, definiowane jako jednostki leksykalne, za pomocą których mówiący ujawnia swe emocje względem czegoś lub kogoś, łamiąc przy tym tabu językowe (GROCHOWSKI, 1995: 15). W literaturze przedmiotu wulgaryzmy podzielone są na: wulgaryzmy systemowe (jednostki leksykalne objęte tabu wyłącznie ze względu na ich cechy wyrażeniowe) i wulgaryzmy referencyjno-oby czajowe (jednostki leksykalne objęte tabu ze względu na ich cechy semantyczne i zakres odniesienia przedmiotowego) (GROCHOWSKI, 1995: 15). Należy jednak podkreślić, że jednostek reprezentujących klasę wulgaryzmów i eufemizmów nie da się wyróżnić na podstawie tego samego kryterium. Uznanie danego wyrażenia za eufemizm stanowi konsekwencję jego oceny porównawczej na tle co najmniej jednego, innego obiektu językowego. Eufemizm jest więc wielkością relatywną: dana jednostka staje się eufemizmem w zestawieniu z inną, która z punktu widzenia przyjętej w danej zbiorowości konwencji nie podlega aprobacie (jest objęta tabu) lub przynajmniej oceniana jest jako gorsza (aprobowana w mniejszym stopniu). Tylko takie eufemizmy mogą być przeciwstawiane wulgaryzmom, które są z wulgaryzmami tożsame znaczeniowo lub przynajmniej funkcjonalnie – w przypadku jednostek semantycznie pustych, np. przekleństw (GROCHOWSKI, 1995: 18–19). Przeciwstawienie eufemizmów wulgaryzmom jest jednak zagadnieniem skomplikowanym, gdyż np. leksem y używane w zastępstwie określeń wulgarnych: *kurde mo!*, *kur zapia!*, *psia mać*, są ich łagodniejszymi odpowiednikami, nie można jednak powiedzieć, że nie są wulgaryzmami. Nazywane są *eufemizdami wulgarnymi*, obecne szczególnie często w przekleństwach i potocznych nazwach części ciała (DĄBROWSKA, 1992: 122).

Na przeciwnym biegunie w stosunku do określeń eufemistycznych plasują się dysfemizmy, nad którymi badania prowadzone są współcześnie marginalnie, przy okazji omawiania eufemizmów, których, jak już wcześniej była mowa, są przeciwieństwem. Głównym powodem używania dysfemizmów (kakofemizmów) jest chęć wyrażenia się pogardliwie o adresacie komunikatu, chęć zdeprecjonowania odbiorcy, obniżenia jego rangi w stosunku do nadawcy, czy wreszcie – obrażenia go. Wskazane powody stosowania tego typu określeń wzbudzają wśród badaczy wiele wątpliwości. Nie ma bowiem jednoznacznego stanowiska w kwestii dokładnego zakresu terminologicznego opisywanego zjawiska, co powoduje trudności w spre-

cyzowaniu ram definicyjnych dysfemizmów. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest zapewne różnorodność form językowych mogących występować w funkcji dysfemizmów: od neutralnych, przez leksemy pełniące funkcje ekspresywne, aż po wyrazy zdecydowanie wulgarne czy uwłaczające czyjejs godności. Nikt nie ma bowiem wątpliwości, że wulgaryzmy, zakładające dosadność i dosłowność, są najsilniejszymi w negatywnym sensie środkami wyrażającymi niechętny stosunek do uczestników komunikacji czy otaczającej rzeczywistości. Językoznawcy nie utożsamiają jednak wulgaryzmów z kakofemizmami.

Drugą przyczyną niesprecyzowania zakresu dysfemizacji jest jej niejasny status, gdyż powodem używania dysfemizmów są skrajne sposoby omawiania pewnych zjawisk. Dysfemizmami mogą stać się nawet określenia neutralne, gdy są wypowiedziane z lekceważeniem (SOJDA, 2011a: 352). To powoduje, że przy opisie dysfemizmów bierze się pod uwagę ich konfrontację z leksemami o różnym stopniu nacechowania: od leksemów neutralnych, przez nacechowane negatywnie, pejoratywnie, aż po leksemy wulgarne. Użycie kakofemizmu powoduje niechęć, pogardę lub ośmieszenie obiektu, do którego się on odnosi, nie stroniąc jednak od rubasznosci czy żartobliwości, zachowuje on omowność (WOLNY, 2003: 192). Tak sprecyzowana definicja wyraźnie sugeruje, że do określeń dysfemistycznych nie są zaliczane wulgaryzmy, z czym, bez wątpienia, należy się zgodzić.

Dysfemizm stosowany jest wówczas, gdy: 1) zjawiskom mile widzianym nadaje się nazwy pogardliwe oraz 2) gdy z pogardą traktuje się to, w co wierzą wyznawcy innych religii, nadając takim zjawiskom nazwy deprecjonujące. Konsekwencją tych stwierdzeń jest postrzeganie dysfemizmu jako tropu wykorzystywanego do nazywania jakiegoś zjawiska nazwą bardziej wulgarną, familiarną lub „grubą” (DĄBROWSKA, 1993: 60). Określenie pogardliwe stosuje się, by osoba (zjawisko) nim określana przedstawiana była w złym świetle, by spowodować u innych odruch niechęci w stosunku do niej. Inne definicje przedstawiają dysfemizmy jako: a) „odwrotność eufemizmu, zastąpienie przyzwoitego, oględnego albo obojętnego słowa albo wyrażenia drażliwym, dosadnym albo nieprzyzwoitym” (www.slovníkonline.pl [dostęp: 14.09.2010]); b) „(w przeciwieństwie do eufemizmu) zastąpienie słowa o neutralnym brzmieniu słowem obraźliwym, niemiłym, zgryźliwym” (www.megaslovník.pl [dostęp: 14.09.2010]); c) „(gr. *dysphemos* ‘oszczerczy’) lit. wulgarny, poniżający epitet użyty w stosunku do opisywanego przedmiotu” (www.portalwiedzy.onet.pl [dostęp: 14.09.2010]).

Próbie definiowania kakofemizmów podjęto również w słowackich opracowaniach lingwistycznych. EJ ujmuje je jako „expresívne výrazy, ktorými sa často obraznou formou zveličuje chyba alebo negatívna črta. Dysfemizmy tvoria obyčajne nadávky a hanlivé slová. Vyjadruje sa nimi odpor, roz-

horčenie, nesúhlas. Sú príznačné pre hovorové prejavy a umeleckú literatúru. Napríklad pomenovanie líška ako nadávka sa používa vtedy, keď sa zdôrazňuje prefikanosť” (EJ, 1993: 121). Jak wynika z przytoczonej definicji, słowaccy językoznawcy za dysfemizmy uznają również określenia wulgarne. Podobne ujęcie, nieutożsamiające jednak kakofemizmów z wulgaryzmami, odnajdziemy w innych słowackich źródłach: SCS definiuje dysfemizm jako „výraz hrubší, ostrý používaný namiesto neutrálneho slova” (SCS, 1997: 268), a VSCS określa go mianem „slova so silne negatívnym citovým zafarbením” (VSCS, 1997: 103). W anglojęzycznej literaturze przedmiotu dysfemizm definiowany jest jako „an expression with connotations that are offensive either about the denotatum or to the audience, or both, and it is substituted for a neutral or euphemistic expression for just that reason” (ALLAN, BURRIDGE, 1991: 26).

Zjawisko eufemizacji i dysfemizacji może być w języku odzwierciedlone za pomocą różnorodnych środków językowych:

- fonologicznych: np. ucięcie (pol. od... się, śl. do pi...), zmiana głósłki na inną (pol. *jechał go pies*, śl. *je to na pilu miču*);
- słowotwórczych: np. zdrobnienia (pol. *wódeczka*, śl. *hlupáček*), wprowadzenie przedrostka *nie-* (pol. *niegłupi*, śl. *nepekny*), zmiana członu związku frazeologicznego (pol. *mam cię w duszy*, śl. *mám ťa v zuboch*), neologizmy (pol. *pieska-niebieska*, śl. *má dobrú RAM-ku*);
- fleksyjnych: np. stopniowanie przymiotników (pol. *starszy człowiek*, śl. *starší človek*);
- leksykalnych: np. używanie synonimów, hiperonimów (pol. *wstawiony*, *robić to*, śl. *podguráženy, tá vec*);
- semantycznych: np. użycie metafor, peryfrazy (pol. *mieć lepkie ręce*, *najstarszy zawód świata*, śl. *mať dlhé prsty, žena ľahkých mravov*).

Eufemizmy tworzone są również na poziomie komunikatu (tekstu). W odmianie mówionej języka mogą być wyrażane np. przez odwołanie się do domysłności uczestników aktu komunikacji (pol. *nie powiem jak*, *domyśl się sam*, śl. *veď viete, čo mám na mysli*), wtrącenia sygnalizujące eufemizm (pol. *Był to człowiek, delikatnie mówiąc, niezbyt uczciwy*, śl. *Bol to človek, jemne povedané, jednoduchší*), formuły przeprasające (pol. *Wybacz Pan, ale jestem odmiennego zdania*, śl. *Prepáčte, ale mám iný názor*) czy pauzy (pol. *a potem... no wiesz... zrobiliśmy to...*, śl. *a v tej chvíli... urobil to...*), w odmianie pisanej natomiast za pomocą wykropkowania (pol. *możesz mi g... zrobić*, śl. *chod' do pi...*).

Zasób środków językowych służących do wyrażania dysfemizmów jest uboższy, zarówno w języku polskim, jak i słowackim. W odmianie mówionej komunikowaniu dezaprobaty często towarzyszy intonacja komunikatu (pol. *Jeszcze Ci się odwdzięczę!*, śl. *Ešte uvidíte čoho som schopný!*), w rejestrze pisanym natomiast – cudzysłów odzwierciedlający ironię (pol. *to był „wybitny” artysta*, śl. *bol to „famózny” profesor*).

Wzajemne relacje między eufemizacją a kakofemizacją uwidaczniają się na osi ukazującej nacechowanie emocjonalne leksemów. Dla eufemizmów, o czym była mowa wcześniej, charakterystyczne są następujące zależności:

- leksem o nacechowaniu negatywnym – leksem neutralny – leksem o nacechowaniu pozytywnym (eufemizm), np. pol. *kibel* – *toaleta* – *ustronne miejsce*, *zgrzybiały* – *stary* – *słusznych lat*; słc. *stará mašina* – *stará žena* – *starenka*, *šedivec* – *človek zo šedivými vlasami* – *striebovlasý*;
- leksem neutralny – leksem o nacechowaniu pozytywnym (eufemizm), np. pol. *toaleta* – *ustronne miejsce*, *umrzeć* – *odejść na wieki*; słc. *zomrieť* – *ukončiť životnú puť*, *prostytutka* – *žena ľahkých mrávov*.

Dla dysfemizmów z kolei charakterystyczne są stopnie natężenia cech:

- od leksemu o nacechowaniu pozytywnym – do leksemu o nacechowaniu negatywnym (dysfemizm), np. pol. *ustronne miejsce* – *kibel*, *pod wpływem alkoholu* – *zalany*; słc. *zaspáť na veku* – *otrčiť kopyta*, *staručký človek* – *plešnivý človek*;
- od leksemu neutralnego – do leksemu o nacechowaniu negatywnym (dysfemizm), np. pol. *wymiotować* – *rzygać*, *brzydki* – *paskudny*; słc. *zomrieť* – *otrčiť kopyta*, *kokaina* – *koks*.

Anna Dąbrowska zauważyła, że eufemizmy i dysfemizmy współgrają z sobą w języku, a ich suma powinna dać zero. Zestawienie dysfemizmów i eufemizmów nie jest zbiorem zamkniętym, opiera się w dużym stopniu na intuicji językowej użytkownika (DĄBROWSKA, 1993: 62). Nie zawsze jednak eufemizm można uznać za przeciwieństwo dysfemizmu lub odwrotnie. Istnieją bowiem leksemy, które mogą mieć jedynie określenia eufemistyczne bądź dysfemistyczne, np. słowacki eufemizm *stvoriteľ sveta* (*Pán Boh*), który nie ma przeciwieństwa dysfemistycznego.

Kolejnym zagadnieniem wartym uwagi jest ilustracja określeń dysfemistycznych w słowackich i polskich opracowaniach leksykograficznych. Ocena porównawcza wyrażań zmierzająca do ich zakwalifikowania jako eufemizmów czy dysfemizmów jest niezwykle trudna, zależy między innymi od przynależności badacza (użytkownika) języka do grupy pokoleniowej i społecznej, jest w dużej mierze subiektywna (por. GROCHOWSKI, 1995: 19). Analiza słownikowa wyraźnie wskazuje, że kwalifikacja danego leksemu jako eufemizmu odbywa się bądź przez opatrzenie go odpowiednim kwalifikatorem (*eufemizm*), bądź przez objaśnienie zawarte w definicji słowa. Dla zilustrowania tego zagadnienia posłużymy się badaniami przeprowadzonymi przez Annę Dąbrowską (DĄBROWSKA, 1991: 131–136) i Mariolę Szymczak-Rozlach (SZYMCHAK-ROZLACH, 2011: 57): w SJP kwalifikator *eufemizm* pojawia się w ośmiu hasłach, natomiast w SJPD – w czterech. W analizowanych opracowaniach wielokrotnie wyjaśnienie eufemizmu (Anna Dąbrowska nazywa je *ukrytymi kwalifikatorami*; DĄBROWSKA, 1991b: 132) występowało w definicji słowa. Dla porównania, w SSSJ używany jest kwalifikator *zjemňujúci*, odpowiadający polskiemu *łagodzący*.

Tym kwalifikatorem opatrzone są leksemy „zjemniające (nepríjemnú) skutocnosť” (SSSJ, 2006: 37). Słownik ten, obejmujący ponad 30 000 haseł, wyróżnia 16 oznaczonych eksplicytnie eufemizmów. Z kolei KSSJ (zawierający około 60 000 haseł) notuje 35 leksemów oznaczonych eksplicytnie.

O ile eufemizmy mają swoje słownikowe kwalifikatory, o tyle dysfemizmy ich nie posiadają, gdyż to kontekst sytuacyjny i intencje nadawcy decydują o tym, czy dany leksem jest uważany za dysfemizm, czy też nie. W SWJP pod redakcją Bogusława Dunaja „zrezygnowano [...] z kwalifikatorów pragmatycznych (np. *obelż.*, *lekcew.*), [...] czyniąc z tego typu informacji składniki definicji” (SWJP, 1996: XV). Najczęściej przy leksemie mogącym być uznany za dysfemizm znajdzie się kwalifikator *pot.*, gdyż określenia tego typu najliczniej reprezentują odmianę potoczną języka (SOJDA, 2011b: 229).

Badając eufemizmy w języku potocznym, Anna Dąbrowska przyjęła klasyfikację przyczyn pojawiania się zakazu językowego zaproponowaną przez Stanisława Wiśniewskiego. Badacz wyróżnia przyczyny wynikające z:

- wierzeń religijnych, magii, strachu i zabobonu;
- przyzwoitości, skromności i wstydu;
- delikatności, uprzejmości, współczucia i litości;
- roztropności, przezorności, megalomanii, sprytu i interesu (WIŚNIEWSKI, 1963: 93).

Dąbrowska sama podkreśla jednak, że podział ten jest dobry jako wstępny do badania problemu, lecz nie zawsze wystarcza w praktyce, wiele bowiem przyczyn zazębia się; czasem w ogóle trudno jest określić powód pojawienia się eufemizmu (DĄBROWSKA, 1991a: 165). Najogólniej można zatem wydzielić następujące pola semantyczne występowania eufemizmów w języku: wierzenia religijne (nazwy istot boskich, diabła, piekła), cechy fizyczne człowieka (wiek, wygląd zewnętrzny), przywary i nałogi, części ciała, życie seksualne, nazwy czynności fizjologicznych, śmierć. Nierzadko eufemizacji podlega również leksyka polityczna czy język dyplomatyczny. Pola semantyczne występowania dysfemizmów pokrywają się z tymi przedstawionymi, nie istnieją jednakże kompleksowe badania, które pozwoliłyby na wyraźne wyróżnienie określeń dysfemistycznych.

Zakończenie

Przedstawiona charakterystyka eufemizmów i dysfemizmów w lingwistyce słowackiej i polskiej jest jedynie ogólnym zarysem problematyki, gdyż, z oczywistych względów, nie jest możliwe kompleksowe przeanalizowanie dwóch tendencji leksykalnych w językach blisko pokrewnych w jednym krótkim opracowaniu.

Podsumowując poczynione w tekście rozważania, należy podkreślić, że definiowanie i opisywanie zagadnień eufemizacji i dysfemizacji, zwłaszcza w kontekście konfrontatywnym słowacko-polskim, nie jest zadaniem łatwym ani jednoznacznym. Z przytoczonego przeglądu literatury przedmiotu wyłania się dość precyzyjna definicja eufemizmów i mało sprecyzowany zakres definicyjny dysfemizmów. Stąd też zagadnienie kakofemizacji zarówno w języku słowackim, jak i polskim wymaga (w większym stopniu niż eufemizacja) szczegółowych badań leksykalnych, a warstwa potoczna języka, dla której te zagadnienia są najbardziej charakterystyczne, niewątpliwie stanowi nieograniczone pole badawcze.

Źródła

- GROCHOWSKI M., 1995: *Słownik polskich przekleństw i wulgaryzmów*. Warszawa.
 KSSJ – *Krátky slovník slovenského jazyka*, 2003. Bratislava.
 LS – MISTRÍK J., 2002: *Lingvistický slovník*. Bratislava.
 SCS – IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ M., 1988: *Slovník cudzích slov pre školu a prax*. Bratislava.
 SJP – SZYMCAK M., red., 1978: *Słownik języka polskiego*. T. 1–3. Warszawa.
 SJPD – DOROSZEWSKI W., red., 1958–1969: *Słownik języka polskiego*. T. 1–10. Warszawa.
 SSSJ – *Slovník súčasného slovenského jazyka*, 2006. T. A–G. Bratislava.
 SWJP – DUNAJ B., red., 1996: *Słownik współczesnego języka polskiego*. Warszawa.
 VSCS – *Veľký slovník cudzích slov*, 2003. Bratislava.
www.megaslovník.pl [dostęp: 14.09.2010].
www.portalwiedzy.onet.pl [dostęp: 14.09.2010].
www.slovníkonline.pl [dostęp: 14.09.2010].

Literatura

- ALLAN K., BURRIDGE K., 1991: *Euphemism and dysphemism. Language as a shield and weapon*. New York.
 DĄBROWSKA A., 1991a: *Eufemizmy życia codziennego. Zarys problematyki na materiale polskiej powieści kryminalnej współczesnej i międzywojennej*. W: PUZYŃNA J., BARTMIŃSKI J., red.: „Język a Kultura”. T. 2: *Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne*. Wrocław, s. 163–180.
 DĄBROWSKA A., 1991b: *Kwalifikowanie eufemizmów przez niektóre współczesne słowniki języka polskiego*. W: ANUSIEWICZ J., BARTMIŃSKI J., red.: „Język a Kultura”. T. 1: *Podstawowe pojęcia i problemy*. Wrocław, s. 131–136.
 DĄBROWSKA A., 1992: *Eufemizmy mowy potocznej*. W: ANUSIEWICZ J., NIECKUŁA F., red.: „Język a Kultura”. T. 5: *Potoczność w języku i kulturze*. Wrocław, s. 119–178.
 DĄBROWSKA A., 1993: *Eufemizmy we współczesnym języku polskim*. Wrocław.
 EJO – POŁAŃSKI K., red., 1993: *Encyklopedia językoznawstwa ogólnego*. Wrocław.
 EWojP – URBAŃCZYK S., red., 1978: *Encyklopedia wiedzy o języku polskim*. Wrocław.

- HUSZCZA R., 2006: *Honoryfikatywność. Gramatyka, pragmatyka, typologia*. Warszawa.
- KOPALIŃSKI W., 1985: *Słownik mitów i tradycji kultury*. Warszawa.
- MICHALEWSKI K., 2006: *Neutralizowanie emocji*. W: IDEM, red.: *Wyrażanie emocji*. Łódź, s. 77–83.
- SOJDA S., 2011a: *Dysfemizmy w językoznawstwie polskim i słowackim – zarys problematyki*. W: JELÍNEK I., MURYC J., VILÍMEK V., VOREL J., red.: *Slavica iuvenum XI*. Ostrava, s. 351–355.
- SOJDA S., 2011b: *Funkcjonowanie dysfemizmów w języku – studium konfrontatywne polsko-słowackie*. W: MAJKIEWICZ A., DUŚ M., red.: *Idea przemiany. Zagadnienia literatury, kultury, języka i edukacji*. T. 3. Częstochowa, s. 223–233.
- SZYMCHAK-ROZLACH M., 2008: *Eufemizacja leksyki słowackiej w komunikacji językowej*. „Jazykovedný časopis” nr 59, 1–2, s. 55–65.
- SZYMCHAK-ROZLACH M., 2011: *Tabu a eufemizmy w języku słowackim i polskim*. W: ŽIGOVÁ L., VOJTECH M., red.: *Slovenčina (nielen) ako cudzí jazyk v súvislostiach*. Bratislava, s. 107–119.
- WIDŁAK S., 1963: *Tabu i eufemizm w językach nowożytnych*. „Biuletyn PTJ” z. XXII, s. 93–102.
- WOLNY M., 2003: *Językowy obraz starości ludzi i zwierząt w polszczyźnie*. W: DĄBROWSKA A., red.: „Język a Kultura”. T. 15: *Opozycja homo – animal w języku i kulturze*. Wrocław, s. 189–199.

Sylwia Sojda

Euphemistic-dysphemistic contrasts
in Slovak and Polish linguistics

SUMMARY

The article is an attempt to present a definition of euphemisms and dysphemisms as linguistic elements serving a positive or negative valuing as functioning in Slovak and Polish linguistics. As the phenomenon of euphemisation is described in confrontative languages, the studies on dysphemisation have not been paid attention to so far. Thus, an overview of linguistic means serving the expression of approval and disapproval with reference to a message receiver (or participant) is presented. Besides, the way of qualifying interesting lexemes in Slovak and Polish lexicographic sources has been pointed out, as well as the most important semantic fields of euphemism occurrence and dysphemisms (often considered as their opposites) have been underlined.

Sylvia Sojda

Euphemistisch-dysphemistische Kontraste
in slowakischer und polnischer Linguistik

ZUSAMMENFASSUNG

Im vorliegenden Artikel wird versucht, die in slowakischer und polnischer Linguistik geltenden Definitionen von Euphemismen und Dysphemismen als die einer positiven oder negativer Bewertung dienenden Sprachelemente darzustellen. Wenn die Euphemisierung in beiden Sprachen ausführlich beschrieben wurde, wurde der Dysphemisierung keine besondere Aufmerksamkeit geschenkt. Die Verfasserin präsentiert verschiedene Sprachmittel, die Billigung und Missbilligung für den Empfänger (oder Rezipienten) der Mitteilung ausdrücken lassen. Sie schildert auch die Art und Weise auf welche bestimmte Lexeme in slowakischen und polnischen lexikografischen Quellen ausgewählt werden und unterscheidet wichtigste semantische Felder, in denen Euphemismen und die (oft als deren Gegensatz betrachteten) Dysphemismen auftreten.